

از نوعثمانی‌گرایی تا قرن ترکی تلاش ترکیه برای تبدیل شدن به قدرت جهانی

آرش رئیسی^۱

محمدهادی خان‌محمدی^۲

چکیده

نوعثمانی‌گرایی در واقع عنوانی بود که به اقدامات ترکیه پس از بهار عربی اطلاق گردید. سیاست خارجی جدیدی که دارای انگیزه مذهبی با حمایت از گروه‌های اخوانی و همچنین انگیزه ترکی با حضور در سرزمین‌های سابق امپراتوری عثمانی بود. اما به نظر می‌رسد امروز اثر چندانی از نوعثمانی‌گرایی باقی نمانده است و از ترکیه مفاهیم جدیدی چون «دوران جدید» یا «قرن ترکی» به گوش می‌رسد. پرسشی که در نوشته پیش رو مطرح کرده‌ایم این است که گذار ترکیه از نوعثمانی‌گرایی به قرن ترکی چگونه بوده و قرن ترکی چه بنیان‌هایی را در برمی‌گیرد؟ در این مقاله تلاش کرده‌ایم با استفاده از روش روندپژوهی، ضمن واکاوی در تغییر سیاست ترکیه از نوعثمانی‌گرایی به قرن ترکی، به بنیان‌های اصلی سیاست خارجی جدید ترکیه و حوزه‌های نفوذ آن و همچنین عوامل تغییر آن پردازیم و پرسش خود را پاسخ دهیم. بر این مبنا شکست ترکیه در سیاست‌های خود در خاورمیانه و همچنین تغییر اتحادهای داخلی پس از کودتای ۲۰۱۶، منجر به تغییر راهبردها و تلاش ترک‌ها برای حضور در کمربند اوراسیای مدیترانه شرقی، قفقاز جنوبی و آسیای مرکزی گردید. آنکارا از طریق حضور در این کمربند در سراسر اوراسیا سودای تبدیل شدن به هاب انرژی و ترانزیتی را در دوران جدید خود دارد. دوران جدیدی که طبق سخنان ترک‌ها می‌توان از آن با عنوان قرن ترکی یاد کرد.

واژگان کلیدی:

ترکیه، آسیای میانه، قفقاز، قرن ترکی، وطن‌آبی.

مقدمه

درجه مقاله: علمی - پژوهشی

تاریخ دریافت مقاله: ۱۴۰۲/۰۸/۰۵

تاریخ پذیرش مقاله: ۱۴۰۲/۱۱/۱۱

^۱ نویسنده مسئول و پژوهشگر مرکز خاورمیانه مدرسه اقتصاد و علوم سیاسی لندن، انگلستان.

arash.reisinezhad@ut.ac.ir

^۲ فارغ‌التحصیل کارشناسی ارشد رشته روابط بین‌الملل دانشکده حقوق و علوم سیاسی دانشگاه تهران، جمهوری

اسلامی ایران. hadikhanmohammadi32@gmail.com

«ما به تمام بشریت مژده می‌دهیم که «قرن ترکی» نام انقلابی است که دموکراسی، توسعه، صلح و رفاه را برای همه نقاط جهان، از کشور ما و منطقه ما به ارمان خواهد آورد». این سخنان رجب طیب اردوغان رئیس‌جمهور ترکیه در نشست بزرگ حزب عدالت و توسعه در آنکارا بود. نشستی که با شرکت هزاران نفر از پیروان این حزب و همچنین اعضای کابینه، مقامات حزب عدالت و توسعه، قانون‌گذاران و روزنامه‌نگاران برگزار شد (Hürriyet Daily News, ۲۰۲۲).

مدتی است که عبارت «قرن ترکی» در رسانه‌های ترکیه خصوصاً رسانه‌های نزدیک به دولت شنیده می‌شود. مخالفان، آن را تنها عنوانی عامه‌پسند برای انتخابات سرنوشت‌ساز سال ۲۰۲۳ دانستند اما نزدیکان دولت شروع عصر نوینی در «قرن ترکی» را وعده می‌دهند. اما به نظر می‌رسد این اصطلاح فراتر از شعارهای ساده انتخاباتی باشد. ۱۲ سال قبل نیز اردوغان در سخنرانی خود پس از سومین پیروزی در انتخابات پارلمانی گفت: «از این به بعد در همه امور منطقه‌ای و بین‌المللی بسیار فعال خواهیم بود و همه ملت‌های همسایه را به سوی خود فرا می‌خوانیم». سخنرانی که در واقع آغاز دوران جدیدی در سیاست خارجی ترکیه گردید. در همان سال بود که ترکیه مداخله همه‌جانبه خود در تحولات خاورمیانه با رویای رهبری منطقه را آغاز کرد و به‌نوعی راهبرد تنش صفر با همسایگان^۱ را کنار گذاشت. سیاستی که بعدها به نوع‌مانی‌گرایی^۲ مشهور شد. با دقت بیشتر به این روند می‌توان بیشتر به اهمیت سخنان اردوغان و مطرح‌شدن «قرن ترکی» توجه کرد و آن را فراتر از اظهارات عوام‌گرایانه در نظر گرفت. خصوصاً اینکه در سال‌های گذشته و پس از کودتای ۲۰۱۶ با تغییر اتحادهای داخلی و شکست سیاست‌های پیشین در منطقه، شاهد چرخشی عمده در سیاست خارجی ترکیه بوده‌ایم. چرخشی که مناطق تازه‌ای را به‌عنوان حوزه نفوذ دنبال می‌کند. از افزایش اهمیت انگیزه ترکی نسبت به انگیزه اسلامی تا تلاش برای بهبود روابط با کشورهای حاشیه خلیج فارس. از تلاش برای حضور بیشتر در کمربند آسیای میانه، قفقاز و مدیترانه شرقی تا حرکت پاندول‌وار بین شرق و غرب در پرونده‌های بین‌المللی. همه این موارد نشان دهنده تغییراتی عمیق در سیاست خارجی ترکیه در سال‌های اخیر هستند. تغییرات اساسی که نمی‌تواند اتفاقی و بدون برنامه قبلی باشد. پرسشی که در نوشته پیش رو مطرح کرده‌ایم این است که گذار ترکیه از نوع‌مانی‌گرایی به قرن ترکی چگونه بوده و قرن ترکی چه بنیان‌هایی را در بر می‌گیرد؟

^۱. Türkiye Yüzyılı

^۲. zero problems

^۳. Neo-Ottomanism

بر همین اساس، این پژوهش قصد دارد پس از بررسی آثار گذشته، علاوه بر واکاوی در تغییر سیاست خارجی ترکیه از نوع‌ عثمانی‌ گرای‌ به قرن‌ ترکی‌ با استفاده از روش روندپژوهی و همچنین خوانش‌ های‌ نوین‌ از ژئوپلیتیک، به بنیان‌ های‌ اصلی‌ سیاست‌ خارجی‌ جدید، حوزه‌ های‌ نفوذ آن و همچنین عوامل‌ تغییر آن از نوع‌ عثمانی‌ گرای‌ بپردازد و پرسش مطرح‌ شده را پاسخ دهد. در این نوشته ابتدا به بررسی نوع‌ عثمانی‌ گرای‌ و دلایل‌ شکست آن می‌ پردازیم. سپس کودتای ۲۰۱۶ را به‌ عنوان نقطه‌ گسست و تغییر اتحاد‌ های‌ داخلی‌ بررسی می‌ کنیم. پس آن نیز مثلث آسیای میانه، قفقاز جنوبی و مدیترانه شرقی را به‌ عنوان حوزه‌ های‌ نفوذ جدید ترکیه بررسی و در آخر نیز قرن‌ ترکی‌ را واکاوی و به جمع‌ بندی می‌ پردازیم.

پیشینه پژوهش. علیرغم این‌ که عبارت قرن‌ ترکی‌ در دو سال گذشته در رسانه‌ ها و فضای سیاسی ترکیه بسیار مطرح بوده است، اما پژوهش علمی‌ چندانی در این رابطه انجام نگرفته و موارد موجود تنها شامل گزارش‌ های‌ رسانه‌ ای و اینترنتی می‌ گردد. با وجود این، برای فهم بهتر قرن‌ ترکی‌ و مبانی آن، می‌ توان به بررسی آثار مربوط به نوع‌ عثمانی‌ گرای‌ و همچنین حضور ترکیه در مناطق مختلف به‌ خصوص کمربند اوراسیایی آسیای میانه، قفقاز جنوبی و شرق مدیترانه پرداخت.

در همین رابطه بررسی کتاب «امپراتوری اردوغان»^۱ اثر سونر کاگاپتای^۲ که در رابطه با گسترش طلبی‌ های‌ اردوغان خصوصاً پس از بهار عربی است می‌ تواند مفید باشد. کاگاپتای در این کتاب به بررسی مبانی راهبرد سیاست خارجی ترکیه و همچنین حضور ترکیه در مناطق مختلف جغرافیایی از آسیای مرکزی تا شمال آفریقا پرداخته است. کتاب «عمق راهبردی: موقعیت ترکیه در صحنه بین‌ المللی»^۳ اثر احمد داوود اوغلو^۴، وزیر خارجه سابق ترکیه نیز در همین رابطه است. داوود اوغلو در این کتاب ضمن انتقاد از سیاست خارجی ترکیه در زمان جنگ سرد به بررسی ویژگی‌ های‌ تاریخی و ژئوپلیتیکی ترکیه و مناطق طبیعی نفوذ این کشور در خاورمیانه، آسیای میانه، بالکان و شمال آفریقا پرداخته است.

مقاله «سیاست خارجی ترکیه در آسیای مرکزی در عصر اردوغان: همگرایی پان‌ ترکیسم، پراگماتیسم و اسلام‌ گرای‌»^۵ اثر الرضان^۶ دیگر اثر بررسی شده است که به حضور ترکیه در

۱. Erdogan's Empire

۲. Soner Cagaptay

۳. *Stratejik Derinlik: Türkiye'nin uluslararası konumu*. Küre Yayınları

۴. Ahmet Davutoğlu

۵. Turkish Foreign Policy in Central Asia in the Era of Erdoğan: The Convergence of Pan-Turkism, Pragmatism, and Islamism.

۶. Alrmizan

آسیای مرکزی خصوصاً در زمان اردوغان و استفاده این کشور از عناصر اسلامی و ترکی می‌پردازد. مقاله «ترکیه و ادغام اوراسیا: ایدئولوژی یا پراگماتیسم؟»^۱ اثر ارشن^۲ نیز در همین رابطه است که حضور ترکیه در اوراسیا به خصوص آسیای مرکزی و قفقاز جنوبی را بررسی می‌کند.

در رابطه با بلندپروازی‌های ترکیه در شرق مدیترانه نیز آثار قابل توجهی وجود دارد که می‌تواند در یافتن پرسش مطرح شده در این پژوهش مفید باشد. از جمله مقاله «ترکیه در قرن دریا و آسیا»^۳ اثر جم گوردنیز^۴ که در آن از ضرورت‌های جهان امروز و تغییرات نظم جهانی، نیاز ترکیه به تبدیل شدن به قدرت دریایی و همچنین چرخش قدرت به سمت آسیا سخن می‌گوید. کتاب «تمدن آبی - ترکیه باید دریایی باشد»^۵ اثر دیگر این نویسنده نویسنده است که در آن مسیرهای جدیدی تبدیل ترکیه به قدرت دریایی و همچنین لزوم توجه ترکیه به بهبود موقعیت خود در مدیترانه بررسی می‌شود.

اما همان‌طور که گفتیم هیچ‌یک از این منابع به بررسی مشخص قرن ترکی نمی‌پردازند. علاوه بر این به گذار ترکیه از نوع‌ثمانی‌گرایی در پژوهش‌های مطرح شده اشاره‌ای نشده و به‌طور کلی در رابطه با این موضوع پژوهش مهمی انجام نگرفته است. همچنین عناصر داخلی و اهمیت آن‌ها در تغییر سیاست خارجی ترکیه نیز موضوع مهمی است که در پژوهش‌های مطرح شده غایب است.

چارچوب نظری. چارچوب نظری نوشته پیش رو بر خوانشی سه حوزه‌ای و سه سطحی از سیستم بین‌الملل همراه با عوامل ژئوپلیتیکی استوار است. این خوانش نوین از ژئوپلیتیک برگرفته از نظر محی‌الدین مصباحی در مقاله «آزاد و محدود: ایران و نظام بین‌الملل»^۶ است که از سه حوزه کاملاً مرتبط و درهم تنیده و در عین حال متمایز ژئوپلیتیک، ژئواکونومیک و ژئوکالچر تشکیل می‌شود. ژئوپلیتیک در پی تحلیل تأثیرات جغرافیا بر سیاست است و همچنین درباره چگونگی تأثیر عوامل جغرافیایی بر روابط میان دولت‌ها و تلاش برای سلطه جهانی است (Foster, 2006). ژئوپلیتیک بر نقش محدودیت‌ها و فرصت‌های جغرافیایی در اجرای سیاست نیز تأکید دارد. چنین مجموعه‌ای از تهدیدها و فرصت‌ها خود دارای جنبه‌های سیاسی، فرهنگی و اقتصادی است. این دیدگاه، چارچوبی نیرومند را برای

1. Turkey and the Eurasian Integration: Ideology or Pragmatism?

2. Erşen

3. Turkey in the Century of the Sea and Asia

4. Cem Gürdeniz.

5. Mavi Uygurlik - Türkiye Denizcileşmelidir

6. Free and Confined: Iran and the International System

تحلیل فراهم می‌کند. این چارچوب، دیدگاهی سه‌گانه از سیستم بین‌الملل را «با سه ساختار متمایز سیاسی-نظامی، هنجاری-اجتماعی و اقتصادی» ارائه می‌دهد (Mesbahi, 2011). پرسش ما نیز می‌تواند در قالب این نظریه و خوانش جدید قرار گیرد. عوامل گذار ترکیه از نوع‌ثمانی‌گرایی به قرن ترکی را می‌توان در هر سه سطح بین‌المللی، منطقه‌ای و داخلی یافت. تغییر اتحاد‌های داخلی می‌تواند منجر به تغییر سیاست منطقه‌ای و اتحاد مواضع جدید جهانی گردد. تأثیرات این تغییرات نیز در هر سه حوزه ژئوپلیتیک، ژئواکونومیک و ژئوکالچر قابل لمس است.

روش پژوهش. تحلیل نوشته پیش‌رو بر روش روندپژوهی^۱ استوار است. روند به دگرگونی‌های منظم و پیوسته داده‌ها در بستر زمان گفته می‌شود. این روش نخستین بار توسط تئودور جی گوردن^۲ در میانه دهه ۱۹۹۰ بیان شد (Gordon, 1994: 1-21). در این روش، روند تحت تأثیر توالی رویدادها قرار می‌گیرد و منظور از رویدادها نیز، رخداد‌های مهمی هستند که برآمدن آن‌ها شاید در شکل‌گیری آینده نقش مهمی ایفا کند. براین اساس، روندها زنجیره مستمر رویدادها هستند که هم وضعیت کنونی را مشخص می‌کنند و هم از موقعیت‌های احتمالی آینده خبر می‌دهند (Gordon, 1994: 1-21). روش تحلیل تأثیر روند برخلاف رویکردهای صرف تاریخی، تأثیر وقایع بی‌سابقه در آینده و احتمال تغییر روندها بر پایه رخداد‌های جریان‌ساز را مد نظر قرار می‌دهد و از سوی دیگر صرفاً بر پایه پیش‌بینی‌های برخاسته از نظریات شخصی تحلیلگران بنا نشده است. در این میان تحلیل روند، به دلایل شکل‌گیری روند، پیش‌ران‌های تأثیرگذار، پیامدهای روند، فرصت‌ها و تهدیدهای پیش‌رو و سرانجام سیاست‌های پیشنهادی می‌پردازد. روش مزبور متناسب‌ترین روش برای تحلیل قرن ترکی و گذار ترکیه از نوع‌ثمانی‌گرایی است. روندپژوهی به جهت‌دهی داده‌های خام، پردازش و شناخت روابط میان آن‌ها اشاره دارد. مهم‌ترین این داده‌های خام رخدادها هستند که سوئیة مقدماتی روندها را نشان می‌دهند. جای شگفتی نیست که مفهوم روند (تغییرات پیوسته و منظم داده‌ها در بستر زمان) با رویداد درهم‌تنیده است. به بیان دیگر، معنای روند با ترتیب زمانی رخدادها همبسته خواهد بود. با این حال، ترتیب زمانی رخدادها باید از الگوی آشکاری با رابطه‌ای روشن و با قابلیت توجیه علی و معلولی پیروی کند تا روند خواننده شود. از این دیدگاه روندهای تأثیرگذار بر قرن ترکی، به الگوی ذهنی ترتیب زمانی دسته‌ای از رخدادها و روابط علی میان آنان اشاره دارد. بر همین اساس در این پژوهش به

^۱. Trend Impact Analysis

^۲. Theodore J Gordon

بررسی تغییرات روندهای داخلی و تأثیرات آنها بر تغییر سیاست‌های منطقه‌ای و جهانی ترکیه و همچنین ظهور راهبردهای جدید در سیاست خارجی این کشور پرداخته‌ایم.

۱. شکست نوعثمانی‌گرایی

در دسامبر ۲۰۱۰ محمد بوعزیزی دست فروش تونس، در اعتراض به تحقیر شدن توسط یک مأمور زن، در مقابل ساختمان شهرداری خود را به آتش کشید. مرگ وی به اعتراضات گسترده‌ای منتهی شد که در نهایت به سرنگونی زین‌العابدین بن علی رئیس‌جمهور این کشور انجامید. تونس تنها کشوری نبود که دچار تحولات گردید. ناآرامی‌ها به سرعت سراسر منطقه را در بر گرفت و به کشورهای مصر، لیبی، الجزایر، سوریه و بحرین رسید. این تحولات بعدها به بهار عربی^۱ مشهور شد.

اما ترکیه شرایط بسیار متفاوتی را در سال ۲۰۱۱ تجربه می‌کرد. حزب عدالت و توسعه آماده بود برای سومین بار و بدون رقیب دولت را تشکیل دهد. تولید ناخالص داخلی ۸۳۶.۷۶ میلیارد دلاری این کشور نشان‌دهنده رشد اقتصادی قابل توجه ترکیه در سال‌های اخیر بود (Word Bank, 2023). ایستادگی اردوغان در برابر رژیم صهیونیستی در ماجرای معروف اجلاس داووس نیز وی را تبدیل به قهرمان جهان عرب کرده بود و ترکیه تبدیل به الگویی برای کشورهای اسلامی شده بود (Reuters, 2010). همچنین باراک اوباما در سال ۲۰۱۱ و در سفر خود به آنکارا، ترکیه را به‌عنوان بزرگ‌ترین دموکراسی اسلامی نامیده بود و این کشور اعتبار بالایی در سطح بین‌المللی به‌دست آورده بود.

ثبات سیاسی و اقتصادی در کنار شرایط مناسب در هر سه سطح داخلی، منطقه‌ای و بین‌المللی، ترکیه را به فکر ورود به تحولات منطقه انداخت. برداشت ترکیه از بهار عربی به‌عنوان یک حرکت دموکراتیک نیز در این تصمیم‌گیری بی‌تأثیر نبود. آن‌ها تصور می‌کردند که با توجه به تصویر ترکیه به‌عنوان یک کشور آزاد با اصول اسلامی، آن‌ها می‌توانند رهبر آینده منطقه باشند. موقعیتی که از اهداف اصلی اسلام‌گرایان ترک خصوصاً مغز متفکر سیاست خارجی آنان یعنی احمد داوود اوغلو وزیر خارجه وقت ترکیه بود که در کتاب معروف وی یعنی «عمق راهبردی: موقعیت ترکیه در صحنه بین‌المللی» نیز به آن اشاره شده بود. تحولات منطقه فرصت مناسبی را برای تحقق این هدف فراهم می‌کرد. در نتیجه، ترکیه به دخالت همه‌جانبه در ناآرامی‌های منطقه پرداخت. اردوغان در سخنرانی خود پس از

^۱. Arab Spring

پیروزی در انتخابات در سال ۲۰۱۱ گفت: «از این به بعد در همه امور منطقه‌ای و بین‌المللی بسیار فعال خواهیم بود و همه ملت‌های همسایه را به سوی خود فرامی‌خوانیم». وی سپس ادامه داد: «امروز ساریوو به اندازه استانبول، بیروت به اندازه ازمیر و دمشق به اندازه آنکارا پیروز است» (گل‌محمدی، ۱۳۹۸: ۲۷۴).

اما ناآرامی‌ها آن‌گونه که تصور می‌شد پیش‌رفت و بهار عربی‌ به‌زودی تبدیل‌به درگیری‌های‌ فرقه‌ای گردید. ایران با حمایت از گروه‌های شبه‌نظامی شیعه در عراق و سوریه، در مقابل کشورهای حاشیه خلیج فارس که حامی گروه‌های سلفی سنی در منطقه بودند قرار گرفت. ترکیه نیز که دیگر در باتلاق ناآرامی‌ها فرو رفته بود، قطب‌سومی را به همراه قطر با حمایت از گروه‌های اخوان‌المسلمین^۱ در سوریه، مصر، تونس و الجزایر به منطقه افزود. سیاست خارجی ترکیه در منطقه بعد دیگری نیز داشت که در حضور مستقیم و نظامی این کشور در شمال سوریه و عراق به‌عنوان سرزمین‌های سابق امپراتوری عثمانی و حمایت از گروه‌هایی با ریشه‌های ترکی خلاصه می‌شد. حمایت از اسلام‌گرایی اخوانی در سراسر منطقه خاورمیانه و شمال آفریقا در کنار حضور نظامی در سرزمین‌های سابق امپراتوری عثمانی به «نوع‌عثمانی‌گرایی» مشهور گردید.

اما نوع‌عثمانی‌گرایی که با روءیای رهبری ترکیه در خاورمیانه مطرح شده بود نه تنها تحقق نیافت بلکه به افول این کشور در هر سه سطح منطقه‌ای، داخلی و بین‌المللی منجر گردید. در سطح داخلی درگیری با گروه‌های کردی به دلیل گسترش تنش با کردهای عراق و سوریه در کنار افزایش مشکلات اقتصادی و امنیتی ناشی از تمرکز ترکیه در تحولات منطقه، باعث کاهش محبوبیت حزب عدالت و توسعه گردید که تأثیر خود را در انتخابات ژوئن ۲۰۱۵ نشان داد. در سطح منطقه‌ای نیز درگیری‌های فرقه‌ای و ایدئولوژیک ناشی از حمایت از گروه‌های اخوانی باعث سرد شدن روابط با کشورهای حاشیه خلیج فارس و ایران گردید و دستاوردهای راهبرد «تنش صفر» داوود اوغلو را بر باد داد. در سطح بین‌المللی نیز اختلافات با روس‌ها بر سر سوریه و رژیم اسد بالا گرفت. روابط با آمریکا نیز به دلیل اختلاف بر سر مسئله کردی در شرایط مناسبی به سر نمی‌برد. در نتیجه، تمام دستاوردهای حزب عدالت و توسعه در دهه اول حکومت خود با خطر مواجه گردید. تحولات منطقه برخلاف تصور ترک‌ها نه تنها به حکومت‌های دموکراتیک به رهبری ترکیه نینجامید، بلکه داعش از آن متولد شد و بحران‌های بین‌المللی را پدید آورد که ترکیه نیز از آن بی‌نصیب نماند. در نتیجه می‌توان ترکیه را بزرگ‌ترین بازنده تحولات عربی نامید.

^۱. Muslim Brotherhood

در این میان و در یک شب گرم تابستانی در پانزدهم ژوئیه ۲۰۱۶ دیوار صوتی در مقابل دیدگان وحشت‌زده مردم استانبول بارها و بارها شکسته شد. سربازان، پل بسفر^۱ و سلطان محمد فاتح را با تانک‌های خود مسدود کردند و مانع از عبور مرور معمول شدند. وقایعی که خبر از کودتایی دیگر در ترکیه می‌داد.

در طول یک قرن گذشته ترکیه بارها و بارها درگیر کودتا بوده است. اما کودتای ۲۰۱۶ برخلاف موارد قبلی توسط نخبه‌بانان سکولاریسم و میراث مصطفی کمال پاشا^۲ صورت نگرفته بود. این بار فتح‌الله گولن^۳ روحانی پرنفوذ ترک و جریان منتسب به او متهمان اصلی بودند. وی در دهه اول حکومت حزب عدالت و توسعه از متحدان اصلی دولت بود و اردوغان توانسته بود با استفاده از ظرفیت این جریان و نفوذ وی در سیستم سیاسی ترکیه، بسیاری از مخالفان خود را کنار بزند و جایگاه خود را مستحکم کند. جریان گولن نیز توانسته بود با استفاده از حمایت دولت نفوذ بسیاری در ترجمان‌های داخلی کشور نظیر سیستم آموزشی، اطلاعات، پلیس، دستگاه قضایی و از همه مهم‌تر، ارتش پیدا کند. با وجود اختلاف عقاید با اردوغان، اما مشکلات در دهه اول ۲۰۰۰ هرگز علنی نشد، اما پس از سومین پیروزی حزب عدالت و توسعه در سال ۲۰۱۱ شرایط دگرگون گردید. با افزایش تمایل اردوغان به حرکت به سمت اقتدارگرایی شکاف بزرگی میان حزب عدالت و توسعه و جریان گولن پدید آمد. دستگیری نزدیکان اردوغان در سال ۲۰۱۳ به جرم پول‌شویی و فساد توسط پلیس نیز درگیری‌ها را علنی کرد. بسیاری جریان گولن را پشت این دستگیری‌ها، که حتی پای خانواده اردوغان را نیز به میان کشید، می‌دانستند (گل محمدی، ۱۳۹۸). در نهایت نیز گسترش اختلافات و تلاش اردوغان برای پاک‌سازی سیستم از طرفداران این جریان به کودتای ۲۰۱۶ انجامید. به دنبال کودتا حدود ۳۰ استاندار، ۲۷۴۵ قاضی و دادستان، ۱۷۵۵ رئیس و معاون رئیس دانشگاه، ۲۱۷۰۰ معلم غیردولتی، ۲۷۹۶ کارمند ریاست جمهوری، ۹۰۰۰ کارمند وزارت داخلی و صدها نفر دیگر از کار اخراج یا ممنوع‌الخروج شدند. بنابراین شاهد پاک‌سازی گسترده در سپهر سیاسی ترکیه بودیم که دوران جدیدی را در این کشور آغاز می‌کرد.

اما اردوغان تنها متحدان اسلام‌گرای خود را از دست نداده بود. تظاهرات پارک گزی^۴ در سال ۲۰۱۳ به وضوح نشان‌دهنده جدایی بخش عمده‌ای از طبقه متوسط و لیبرال ترکیه از

1. Bosphorus Bridge

2. Mustafa Kemal

3. Fethullah Gülen

4. Gezi Park

حزب عدالت و توسعه بود که در دهه اول ۲۰۰۰ از اردوغان حمایت کرده بودند. درگیری با کردها در سوریه و عراق و ظهور حزب دموکراتیک خلق‌ها^۱ نیز باعث روی گرداندن اقلیت کرد از دولت ترکیه شده بود که تأثیر همه این مسائل در عدم موفقیت حزب عدالت و توسعه در انتخابات ژوئن ۲۰۱۵ نمایان گردید. اردوغان به‌زودی متوجه شد که برای بقا در قدرت نیاز به متحدان جدیدی دارد. اما این بار به‌جای سایر احزاب اسلام‌گرا و اقلیت‌ها به سراغ ملی‌گرایان رفت.

اولین گزینه، دوغو پرینچک^۲، رهبر حزب ملی‌گرای چپ وطن^۳ بود. وی که در سال ۲۰۰۸ به دنبال دادگاه ارگنکون^۴ منتسب به جریان گولن به همراه تعدادی از افسران ارتش دستگیر شده بود، با بالا گرفتن اختلافات بین اردوغان و فتح‌الله گولن در سال ۲۰۱۴ آزاد گردید و شروع به نزدیک شدن به دولت کرد. وی به نزدیکی به چین و روسیه و حتی ایران اعتقاد داشت و از عقاید ضد غربی برخوردار بود. او همچنین رابطه نزدیکی با برخی محافل مسکو به‌خصوص الکساندر دوگین^۵ داشت. پرینچک مخالف حمایت از مسلمانان اویغور^۶ به دلیل حساسیت چینی‌ها نیز بود و طرح‌هایی مبنی بر پیوستن ترکیه به راه ابریشم نوین چینی را مطرح می‌کرد. حزب وطن وی همچنین نفوذ گسترده‌ای در بین نظامیان طرفدار اوراسیاگرایی و گسترش روابط با شرق داشت که موقعیت سیاسی او را حتی با وجود آرای نه‌چندان بالا مستحکم می‌کرد.

حزب حرکت ملی^۷ به رهبری دولت باهچلی^۸ نیز دیگر گزینه اتحاد با حزب عدالت و توسعه بود. این حزب ملی‌گرای افراطی با بیش از ۶۰ سال سابقه دارای عقاید پان ترکی و الحاق‌گرایانه و تا حدودی ضد غربی بود. حرکت ملی با وجود این‌که هرگز نتوانسته بود اکثریتی در مجلس به دست آورد اما با پایگاه هرچند اندک اما همیشگی خود گزینه مطلوبی برای ائتلاف با سایر احزاب محسوب می‌شد. درواقع اردوغان کاری را کرد که سال‌ها پیش دیگر اسلام‌گرای مشهور ترکیه نجم‌الدین اربکان^۹ با نزدیکی به آرباب ارسلان تورکش^{۱۰} بنیان‌گذار حزب حرکت ملی انجام داده بود.

1. Democratic People's Party

2. Doğu Perinçek

3. Patriotic Party

4. Ergenekon trials

5. Aleksandr Dugin

6. Uyghurs

7. Nationalist Movement Party

8. Devlet Bahçeli

9. Necmettin Erbakan

10. Alparslan Türkeş

اما تغییر در اتحادهای داخلی نمی‌توانست بدون تأثیر در سیاست خارجی باشد. فضای ضد غربی حاکم بر ترکیه پس از کودتا در کنار نزدیکی به احزاب ملی‌گرا با عقاید ضد غربی شکل جدیدی به سیاست ترکیه بخشید. اختلافات اردوغان با برخی اعضای قدیمی حزب عدالت و توسعه و از همه مهم‌تر احمد داود اوغلو نیز در این تغییرات بی‌تأثیر نبود. شکست کامل سیاست‌های ترکیه در خاورمیانه و افزایش نسبی انزوای این کشور در منطقه نیز نیاز به اهداف راهبرد و تفکرات تازه را دوچندان می‌کرد. در واقع می‌توان کودتا را به‌عنوان نقطه تغییر و گسست در هر دو بعد سیاست داخلی و خارجی ترکیه در نظر گرفت که منجر به تغییرات گسترده گردید. این تغییرات به بازتعریف سیاست خارجی ترکیه و مطرح شدن راهبردها و دکترین‌های جدید در این کشور انجامید که بدون شک متحدان جدید اردوغان نیز در این مسئله بی‌تأثیر نبودند. گزاره نیست اگر بگوییم که گسست ناشی از کودتا ترکیه را وارد دوران جدیدی کرد. دورانی که با نشانه‌های تازه و همچنین مناطق نفوذ جدید تعریف می‌شد.

۲. قرن ترکی

اما تغییرات ژرف پس از کودتا، تنها محصول تغییر اتحادهای داخلی یا پاک‌سازی‌های سیاسی نبود، بلکه شکست سیاست خارجی ترکیه خصوصاً پس از سال ۲۰۱۱ نیز امری بسیار تأثیرگذار بود. ترک‌ها که با هدف رهبری منطقه وارد تحولات خاورمیانه شده بودند نه تنها در این امر شکست خوردند بلکه بسیاری از دست‌آوردهای خود در دهه گذشته را نیز از دست‌رفته می‌دیدند و تا حدودی در انزوا قرار داشتند. کودتا در مصر و حمایت اردوغان از محمد مرسی روابط این کشور با اعراب حاشیه خلیج فارس را تیره کرده بود و حمایت از مخالفان بشار اسد نیز ترکیه را در مقابل ایران قرار داده بود. از طرفی خاورمیانه درگیر با ناامنی، داعش و اسلام‌گرایی افراطی دیگر چندان جذابیتی برای ترک‌ها نداشت. بر همین اساس آنکارا تلاش کرد رویکرد جدیدی را در سیاست خارجی بکار گیرد. رویکردی که شامل مناطق و نشانه‌های جدیدی می‌شد.

متحدان جدید اردوغان نیز در امر بی‌تأثیر نبودند. همان‌طور که گفتیم پس از ریزش آرای حزب عدالت و توسعه، اردوغان شروع به نزدیک‌تر شدن به ملی‌گرایان خصوصاً حزب ترک‌گرای حرکت ملی کرد. این نزدیکی باعث تقویت نشانه ترکی هم در سیاست خارجی و هم در سیاست داخلی این کشور شد. نشانه‌ای که با تشکیل ائتلاف جمهور^۱ تقویت نیز

^۱. Cumhuriyet İttifakı

گردید. از فراگیر شدن عبارتی چون «قرن ترکی» به مناسبت صدمین سالگرد جمهوری ترکیه تا «جهان ترکی» و تقدیم نقشه‌ای به اردوغان توسط باهچلی که تمام مناطق ترک‌نشین جهان مانند روسیه، ایران و آسیای مرکزی را در بر می‌گرفت، در همین رابطه است. اقداماتی که حتی موجب واکنش روسیه نیز گردید (Tass, 2022). نزدیکی به حزب حرکت ملی تأثیر خود را در سیاست خارجی ترکیه نیز نشان داده است. پس از سال ۲۰۱۶ شاهد چرخش دوباره ترکیه به سمت آسیای مرکزی و قفقاز جنوبی بوده‌ایم. مناطقی که دارای ریشه‌های ترکی و همچنین اشتراکات فرهنگی مشترک با مردم آناتولی می‌باشند که در ادامه بیشتر به آن خواهیم پرداخت.

حزب وطن نیز تأثیر قابل توجهی در رویکردهای جدید سیاست خارجی ترکیه داشته است. همان‌طور که گفتیم پرینچک طرفدار گسترش روابط با چین و روسیه است. با مطرح شدن راه ابریشم نوین چینی در سال ۲۰۱۳ و پس از آن نزدیکی پرینچک به اردوغان نظر ترکیه هر چه بیشتر به سمت پروژه‌های چین و همین‌طور بحث کریدورهای ترانزیتی و انرژی جلب گردید. ترکیه همچنین تلاش کرد برای تقویت موقعیت خود در کریدورهای آینده، موضع خود در شرق مدیترانه را در قالب دکترین «وطن آبی»^۱ بهبود بخشد. دکترینی که توسط دو ژنرال نزدیک به حزب وطن تدوین شده بود.

در واقع می‌توان این‌طور مطرح کرد که شکست سیاست‌های پیشین ترکیه در خاورمیانه در کنار تغییر اتحادهای داخلی، جرقه دوران جدیدی را در سیاست خارجی ترکیه ایجاد کرد. دوران جدیدی که با تقویت گسترده نشانه ترکی و گسترش حضور در کمربند اوراسیایی آسیای میانه، قفقاز جنوبی و مدیترانه شرقی با هدف تبدیل ترکیه به هاب انرژی و ترانزیتی جهان جدید همراه بود. در ادامه قصد داریم حضور ترکیه در این مناطق را بررسی کنیم.

• آسیای میانه: انرژی و ترانزیت. از زمان استقلال کشورهای آسیای مرکزی این

منطقه همواره جایگاه ویژه‌ای در سیاست خارجی آنکارا داشته است. ترکیه اولین کشوری بود که استقلال این مناطق را به رسمیت شناخت و تلاش گسترده‌ای برای حضور در منطقه به انجام رساند. با وجود این، حضور هیجانی ترکیه در دهه نود خیلی زود با شکست مواجه شد و اولویت‌های متفاوت حزب عدالت و توسعه در دهه اول قرن بیست‌ویک نیز این منطقه را از برنامه‌های سیاسی ترکیه خارج گرداند. با وجود تلاش‌هایی چون تشکیل شورای ترک و

¹. mavi vatan

². Turkic Council

همچنین فعال‌سازی سازمان‌های ناموفق دهه ۹۰ مانند سازمان فرهنگ ترک خصوصاً پس از سال ۲۰۰۹، اما بهار عربی و درگیری ترکیه در خاورمیانه به این تلاش‌ها پایان بخشید و بار دیگر آسیای مرکزی از اولویت سیاست خارجی آنکارا خارج گردید. اما همان‌طور که گفتیم تغییر اتحادهای داخلی به دنبال کودتای ۲۰۱۶ و از همه مهم‌تر تغییرات جهانی مانند مطرح شدن ابر پروژه راه ابریشم نوین چین بار دیگر ترکیه را به منطقه کشاند.

در سال ۲۰۱۳ شی جینگ پین در دانشگاه نورسلطان نظربایف از جاده زمینی راه ابریشم نوین رونمایی کرد (Ny Times, 2013). آسیای مرکزی نقش مرکزی را در این ابتکار ایفا می‌کرد و میزبان حجم وسیعی از سرمایه‌های چینی می‌گردید. در نتیجه، اهمیت این منطقه بازتعریف شد و علاوه بر انرژی و مواد خام، در زمینه ترانزیت نیز حائز اهمیت گردید. این مسئله موضوعی نبود که از چشم ترک‌ها دور بماند. خصوصاً اینکه با نزدیکی اردوغان به حزب وطن و پرینچک، چین و ابتکار کمربند و جاده در سیاست خارجی ترکیه اهمیتی ویژه یافت و این کشور تلاش کرد به‌طور جدی این مسئله را در برنامه‌های آینده خود در نظر گیرد. به همین جهت آسیای مرکزی نیز بار دیگر اهمیت خود را برای ترکیه باز یافت و کریدور میانی برای اتصال چین به غرب از مسیر زمینی و دریایی آسیای میانه، دریای خزر، قفقاز جنوبی و ترکیه مطرح گردید. بر همین اساس ترکیه سرمایه‌گذاری‌هایی را در بندر ترکمن باشی^۱ انجام داد. همچنین گسترش روابط با قزاقستان که بندر کوریک^۲ آن تنها ۴۱۰ کیلومتر با بندر باکو فاصله دارد در دستور کار قرار گرفت. سرانجام نیز در ۴ دسامبر ۲۰۲۰ قطار کانتینری از ترکیه و از طریق خط آهن باکو-تفلیس-قارص^۳ و از مسیر دریای خزر و قزاقستان به چین رسید و کریدور میانی^۴ به این شکل محقق گردید (Anadolu Agency, 2021).

ترکیه همچنین نیم‌نگاهی هم به انتقال انرژی و خصوصاً گاز طبیعی منطقه به غرب دارد. ترکیه از طریق خط لوله باکو-تفلیس-ارزروم^۵، تاناب^۶ و تاپ^۷ داری خط لوله یکپارچه از باکو تا ایتالیا است که بعداً بیشتر به آن خواهیم پرداخت. طرح خط لوله ترانس کاسپین

1. International Organization of Turkic Culture

2. Türkmenbaşy

3. Kuryk Port

4. Baku-Tbilisi-Akhalkalaki-Kars railway

5. middle corridor

6. Baku-Tbilisi- Erzurum pipeline

7. Trans-Anatolian gas pipeline

8. Trans Adriatic Pipeline

نیز که می‌تواند گاز ترکمنستان و قزاقستان را از مسیر دریای خزر به جمهوری آذربایجان و شبکه خط لوله ترکیه به اروپا منتقل کند بسیار مورد توجه قرار گرفته است. خصوصاً پس از بحران اوکراین و بحث وابستگی اروپا به گاز روسیه احتمال سرمایه‌گذاری شرکت‌های بزرگ در این پروژه افزایش یافته است. به همین دلیل هم در نشست سه‌جانبه با شرکت اردوغان، علی‌اف و بردی محمداف در عشق‌آباد در سال ۲۰۲۲ اردوغان اعلام کرد که «وقت آن رسیده است که گاز ترکمنستان به اروپا برود» (Anadolu Agency, 2022).

در سال‌های اخیر شاهد تلاش ترکیه برای ارتقا روابط دوجانبه با منطقه نیز بوده‌ایم. در این رابطه شاید بتوان سفر اردوغان به ازبکستان در سال ۲۰۱۶ را نقطه عطفی در نظر گرفت. با مرگ کریموف^۲ و به قدرت رسیدن میرزییاف^۳ دوران جدیدی در روابط دو کشور پس از سال‌ها تیرگی روابط آغاز گردید. در این سفر، اردوغان ازبکستان را به‌عنوان شریک دارای اولویت خود خطاب کرد (Hamzaoglu, 2022). در سال ۲۰۱۸ نیز به نشانه نزدیکی بین دو کشور توافق لغو روادید منعقد گردید (Cagaptay, 2018). اکنون تخمین زده می‌شود که تعداد شرکت‌های ترک در ازبکستان به ۲۰۰۰ عدد می‌رسد و ترکیه بعد از روسیه و چین تبدیل به سومین کشور با بیشترین سرمایه‌گذاری در ازبکستان شده است. همکاری‌های نظامی نیز بین این دو کشور قوت گرفته و در مارس ۲۰۲۱ ترکیه به همراه ازبکستان یک مانور نظامی مشترک برگزار کردند.

قزاقستان از دیگر کشورهای منطقه است که به نظر می‌رسد ترک‌ها علاقه بسیاری به حضور در آن دارند. توکایف^۴ رئیس‌جمهور قزاقستان در سفر به ترکیه اعلام کرد که در سال‌های اخیر ترکیه بیش از ۴.۵ میلیارد دلار در این کشور سرمایه‌گذاری کرده است (Astane Time, ۲۰۲۲) و ترکیه جزو ۱۰ کشور سرمایه‌گذار در قزاقستان است که با توجه به منابع نفتی خود سرمایه‌های زیادی را از سراسر جهان دریافت می‌کند. ترکیه همچنین رتبه ۶ در صادرات و رتبه ۷ واردات این کشور را در دست دارد و ۱۶۰ شرکت با سرمایه ۱۰۰ درصد ترکی در قزاقستان فعالیت می‌کنند. کارآفرینان ترک بیشتر در صنایع غذایی، ساخت‌وساز و هتلداری فعالیت دارند و ارزش پروژه‌های ساخت‌وساز ترکیه در قزاقستان به بیش از ۱۷.۵ میلیارد دلار می‌رسد. همکاری اقتصادی دو کشور بیشتر در زمینه انرژی، حمل و نقل، بهداشت، تأمین اجتماعی، پیمانکاری، مشاوره گرفتن و ورزش است.

1. Trans-Caspian Gas Pipeline

2. Islom Karimov

3. Shavkat Mirziyoyev

4. Kassym-Jomart Tokayev

ترکیه همچنان دانشگاهی نیز به نام احمد یسوی در قزاقستان دایر کرده است (ALTINTAŞ & KURYSHZHAN, 2022).

ترکیه با ترکمنستان نیز همکاری‌هایی در زمینه نظامی دارد. ترکمنستان مشتری تسلیحات ترکی است و در مجموع ۳۶ درصد از سلاح‌های این کشور از ترکیه وارد می‌شود. قرقیزستان هم در سال‌های اخیر محموله‌های تسلیحاتی ترک به‌خصوص پهپادهای بیرکدار^۱ را دریافت کرده است. ترکیه همچنین علاوه بر تأسیس دانشگاه مانای در قرقیزستان، از طریق بنیاد دیانت^۲ و با بودجه آن مسجد مرکزی امام سرخس^۳ در بیشکک را نیز با حضور اردوغان افتتاح کرده است. مسجدی که به سبک عثمانی ساخته شده است (Alrmizan, 2022).

در واقع گسترش روابط دوجانبه و چندجانبه، نشان‌دهنده اهمیت منطقه در سیاست خارجی جدید ترکیه خصوصاً پس از سال ۲۰۱۶ است. اما انرژی موجود در منطقه و همچنین مسیرهای ترانزیتی فاصله بسیاری با ترکیه دارند. به نظر نمی‌رسد مسیر زمینی از طریق رقیب منطقه‌ای ترکیه یعنی ایران هم چندان مطلوب آنکارا باشد. در چنین شرایطی است که قفقاز جنوبی اهمیت خود را نشان می‌دهد.

● **قفقاز جنوبی: کلید اتصال جهان ترک.** در ۲۷ سپتامبر سال ۲۰۲۰ درگیری‌های گسترده‌ای بین جمهوری آذربایجان و ارمنستان بر سر قره‌باغ آغاز گردید. در این درگیری که بیش از ۴۴ روز و با تلفاتی از هر دو طرف ادامه داشت، جمهوری آذربایجان موفق شد بیشتر سرزمین‌های از دست رفته خود را پس بگیرد. اما نکته اصلی در این جنگ حمایت قاطع و کامل سیاسی- نظامی ترکیه از این کشور بود. از پهپادهای بیرکدار به‌عنوان کلید پیروزی جمهوری آذربایجان در این جنگ یاد شده و حمایت سیاسی و رسانه‌ای ترکیه نیز بی‌تأثیر نبوده است (Washington Post, 2020).

گسترش روابط دو کشور در واقع ریشه در فرهنگ مشترک و حمایت ترکیه از جمهوری آذربایجان در دوره اول درگیری‌های آذری و ارمنی دارد. در دوره اول جنگ این دو کشور نیز ترک‌ها به‌طور کامل از جمهوری آذربایجان حمایت کردند و اصطلاح دو دولت-یک ملت را در رابطه با کشورهای خود به کار بردند. اما این روابط در سال ۲۰۰۵ وارد فضای جدیدی شد. دو خط لوله باکو- تفلیس- جیهان^۴ و باکو- تفلیس- ارزروم در سال ۲۰۰۵ به بهره‌برداری رسید

1. Bayraktar TB2

2. Diyanet

3. Imam Sarahsi Bishkek Central Mosque

4. Baku-Tbilisi-Ceyhan gas pipeline

و نفت و گاز جمهوری آذربایجان از گرجستان به ترکیه رسانده شد. در واقع این دو پروژه جهش بزرگی در روابط دو کشور و همچنین تبدیل ترکیه به هاب انرژی منطقه بود. با وجود این، اما این رابطه پس از تلاش برای عادی‌سازی روابط ترکیه با ارمنستان با وقعه همراه شد. درگیری ترکیه در بهار عربی نیز این مسائل را از اولویت ترکیه خارج کرد. اما با نزدیکی اردوغان به حزب حرکت ملی شرایط تا حدود بسیاری تغییر کرد. همان‌طور که گفتیم گسترش رابطه اردوغان با حزب پان ترک باهچلی خصوصاً پس از کودتای ۲۰۱۶ به ترکیه-شدن فضا منجر گردید و نشانه ترکی اهمیت بیشتری نسبت به نشانه اسلامی پیدا کرد. لذا روابط دو کشور بار دیگر گسترش یافت. در همین رابطه حجم تجارت دو کشور در سال ۲۰۲۱ به ۴.۶ میلیارد دلار رسید و هم‌اکنون حدود ۴۷۹۷ شرکت ترک در جمهوری آذربایجان مشغول به کار هستند (Embassy of Republic of Azerbaijan to Turkey, 2022). از همه مهم‌تر خط لوله ترانس آناتولی یا تاناب در سال ۲۰۱۸ عملیاتی گردید و با اتصال به خط لوله باکو - تفلیس - ارزروم گاز از میدان شاه دنیز به سراسر ترکیه گسترش یافت. خط لوله ترانس آدریاتیک نیز که در سال ۲۰۲۰ عملیاتی شد، با اتصال به تاناب گاز را از مسیر یونان به ایتالیا می‌برد. در نتیجه اکنون ترکیه و جمهوری آذربایجان دارای یک شبکه به هم پیوسته خط لوله از میدان شاه دنیز تا کشورهای اروپایی هستند که مزیت فوق‌العاده به ترکیه در مرکز این مسیر ترانزیتی می‌بخشد.

اما این همکاری‌ها فقط به مسئله انرژی منتهی نشد. در سال ۲۰۱۷ پروژه عظیم خط راه آهن باکو - تفلیس - قارص عملیاتی گردید که می‌توانست بندر باکو و آلات^۱ را از مسیر گرجستان به ترکیه متصل کند و کریدور میانی را محقق گرداند. آغاز دوباره جنگ قره‌باغ در سال ۲۰۲۰ نیز به ترکیه‌کردن فضا در ترکیه با نقش‌آفرینی هرچه بیشتر حزب باهچلی کمک کرد و بحث‌هایی را در رابطه با کریدور زنگزور آغاز کرد. این کریدور می‌تواند با اتصال جمهوری آذربایجان به‌طور مستقیم به نخجوان و سپس ترکیه کریدور میانی را به‌طور مستقیم و نه از مسیر گرجستان محقق و تثبیت کند و به‌نوعی با دسترسی مستقیم جمهوری آذربایجان به ترکیه، جهان ترک را با اتصال آسیای مرکزی، قفقاز جنوبی و ترکیه یکپارچه کند. با وجود این که این کریدور با مخالفت ایران و ارمنستان هنوز نهایی نشده است اما مطرح شدن ایده‌های این چنین الحاق‌گرایانه، نشان‌دهنده عمق نفوذ حزب حرکت ملی در راهبردهای جدید ترکیه است.

^۱. Port of Alat

درواقع موقعیت استثنائی ترکیه در حدفاصل کشورهای مصرف کننده و تولیدکننده انرژی و همچنین دسترسی مستقیم این کشور به قاره‌های اروپا، آسیا و حتی آفریقا هدف این کشور برای تبدیل شدن به هاب ترانزیتی و انرژی را قابل تحقق کرده است. هدفی که اردوغان با افزایش حضور در آسیای مرکزی و قفقاز جنوبی تحت تأثیر متحدان جدید داخلی خود دنبال می‌کند. اما این اهداف بدون تثبیت موقعیت در شرق مدیترانه یعنی نقطه کلیدی اتصال ترکیه به غرب ممکن نیست.

• **وطن آبی: تلاشی برای بازیابی موقعیت تاریخی در شرق مدیترانه.** با یک نگاه ساده به نقشه مدیترانه و سواحل ترکیه در آن منطقه، متوجه می‌شویم که صدها جزیره یونانی در این مناطق به گونه‌ای پراکنده شده‌اند که حتی فاصله برخی از آن‌ها با ترکیه به کمتر از چند کیلومتر می‌رسد. برای مثال جزیره یونانی کاستلوریزو^۱ تنها دو کیلومتر از سواحل ترکیه فاصله دارد که با فرض ۱۲ مایل دریایی آب‌های سرزمینی برای هر یک از این جزایر مطابق با کنوانسیون حقوق دریایی ۱۹۸۲^۲ (که البته ترکیه از پیوستن به آن خودداری کرده است) به نوعی این جزایر ترکیه را محاصره می‌کنند. جم گوردنیز ژنرال نیروی دریایی ترکیه در همین رابطه می‌گوید: «موضوع اصلی این است که قدرت‌های خارجی سعی در زندانی کردن ترکیه دارند». جم گوردنیز همچنین از ۱۵۰ هزار کیلومتر از قلمرو به سرقت رفته فلات قاره و لزوم دستیابی به یک راه حل میانه در انباره صحبت می‌کند (Euronews, 2020).

درواقع ترکیه همواره پس از قرارداد لوزان از محاصره شدن در شرق مدیترانه واهمه داشته است. حمایت ترکیه از تشکیل جمهوری ترک قبرس شمالی و حضور نظامی در آن کشور را می‌توان در همین رابطه در نظر گرفت. علاوه بر این احساس عظمت تاریخی ترک‌ها که ریشه در قرن‌ها سیادت در مدیترانه شرقی با دریانوردان نامداری چون بارباروس پاشا^۳ و عروج رئیس^۴ دارد نیز مانع پذیرش مرزهای تحمیلی می‌شود. بنابراین ترکیه همواره به دنبال شکستن این محاصره و مطرح شدن به عنوان یک قدرت مدیترانه‌ای بوده است. لذا طرح یک دکترین توسعه طلبانه دریایی توسط این کشور نمی‌تواند چیز عجیبی باشد.

وطن آبی برای اولین بار در ۳۰ ژوئن سال ۲۰۰۶ و هم‌زمان با هم‌نشست دریای سیاه و امنیت دریایی در مقر فرماندهی نیروی دریایی ترکیه توسط جم گوردنیز مطرح گردید. این دریاسالار برخلاف اکثریت ارتش، علاقه‌مند به نزدیکی به چین و روسیه بود و چرخش به

1. Kastellorizo

2. United Nations Convention on the Law of the Sea

3. Barbaros Hayreddin Paşa

4. Oruç Reis

سمت این دو کشور را برای منافع ترکیه مفیدتر می‌دانست. او حتی کودتای سال ۲۰۱۶ ترکیه را عملی شیطانی و توطئه غرب قلمداد می‌کرد و در مصاحبه و گفتگوها از افراد خواهان نزدیکی با ناتو به‌عنوان «چارچوب آتلانتیک» یاد می‌کرد (Ryan Gingeras, 2020: 6).

گوردنیز همچنین رابطه‌ای نزدیک با حزب وطن پرینچک داشت.

در ابتدا وطن آبی به دلیل ماهیت تنش‌زای خود و سیاست‌های رسمی وقت دولت اردوغان چندان مورد توجه قرار نگرفت و با محکومیت جم‌گوردنیز و جیحات یایچی^۱ از دیگر نظریه‌پردازان وطن آبی در دادگاه ارگنکون این دکترین به فراموشی سپرده شد. اما نزدیک شدن پرینچک به اردوغان و جو ضد غربی در ترکیه پس از کودتا، کنار رفتن احمد داوود اوغلو و تنش صفر با همسایگان و همچنین شکست سیاست‌های پیشین ترکیه، وطن آبی را بار دیگر مطرح گرداند. در همین رابطه در سال ۲۰۱۹ ترکیه در توافقی با لیبی منطقه انحصاری و اقتصادی گسترده‌ای را مشخص کرد. از جیحات یایچی به‌عنوان مغز متفکر این توافق یاد می‌شود. این قرارداد قلمرو دریایی ترکیه را افزایش می‌دهد و همچنین مبنای حقوقی برای حضور ترکیه در منطقه فراهم می‌کند. علاوه بر این، موقعیت ترکیه در مقابل ائتلاف شکل گرفته بین رژیم صهیونیستی و یونان و مصر را تقویت می‌کند و همچنین مانع ارتباط دریایی این سه کشور می‌شود. ترکیه همچنین در ۱۹ نوامبر ۲۰۲۰ کشتی عروج رئیس را جهت کشف منابع گازی راهی مدیترانه شرقی کرد که انتقادات بسیاری را در پی داشت. اردوغان در همین رابطه در مصاحبه‌ای اعلام کرد: «تهدیدها و تحریم‌های سران اروپا مانع از انجام عملیات کشتی‌های حفاری این کشور در شرق مدیترانه نخواهد شد. همچنین در رابطه با موضوع حفاری حق با ماست و ما از هر ابزاری برای دفاع از حق خود و کشور خود استفاده می‌کنیم» (Radio France Internationale, 2020).

ترکیه در سال ۲۰۲۱ مانور نظامی دریایی نیز تحت عنوان «وطن آبی ۲۰۲۱»^۲ با شرکت بیش از ۱۶۹ کشتی جنگی برگزار کرد که نام‌گذاری این رزمایش قابل توجه است. در واقع ترکیه در دکترین وطن آبی به دنبال آن است که با گسترش قلمرو خود در شرق مدیترانه از طریق حضور نظامی در قبرس شمالی و قرارداد انحصاری و اقتصادی با لیبی موقعیت خود را به‌عنوان کشوری مدیترانه‌ای بازیابی کند و از تمام ظرفیت خود در این منطقه که در طول سالیان گذشته از آن محروم بوده استفاده کند. ترکیه از طریق بهبود موقعیت خود در مدیترانه شرقی می‌تواند علاوه بر استفاده از منابع انرژی منطقه، اهداف

^۱. Cihat Yaycı

^۲. Mavi Vatan 2021

خود برای تبدیل شدن به هاب ترانزیتی و انرژی منطقه را نیز محقق کند. کریدور میانی آغاز شده از چین و آسیای مرکزی با یک موقعیت مسلط در شرق مدیترانه تثبیت می‌شود که می‌توان از این جهت نیز اهمیت وطن آبی را در نظر گرفت.

با وجود تلاش‌های ترکیه برای کاهش تنش‌ها و خروج از انزوا و همچنین کنار رفتن جیحات یابجی به دلیل اختلافات با دیگر نظامیان ترک، اما همچنان شاهد تلاش ترکیه برای بهبود موقعیت خود در شرق مدیترانه هستیم. اردوغان در سخنرانی خود در رابطه با یونان تأکید کرد که به صورت ناگهانی بر آن‌ها فرود خواهیم آمد (Politico, 2022). همچنین وی پس از رونمایی از موشک تایفون^۱ به یونان هشدار داد که موشک‌های ترکی می‌توانند به آتن برسند (Politico, 2022). در سال ۲۰۲۲ نیز باهچلی از نقشه ای رونمایی کرد که در آن اکثر جزایر یونانی در قلمرو ترکیه قرار گرفته بود که به واکنش یونان نیز منجر گردید (2022). این مسائل نشان دهنده این است که با وجود تلاش‌های ترکیه برای حساسیت زدایی از وطن آبی برای جلوگیری از اتحاد علیه ترکیه در میان کشورهای منطقه، همچنان شاهد نشانه‌هایی از گسترش طلبی این کشور در شرق مدیترانه هستیم.

۳. مبانی و عناصر ورود ترکیه به قرن ترکی

«در زمانی که جهان با چالش‌های حیاتی مواجه است، ما می‌خواهیم قرن جدید جمهوری خود را با قدرت و با «قرن ترکی» آغاز کنیم. ما قرن ترکی را با تبدیل کردن کشورمان به یکی از ۱۰ کشور بزرگ جهان در همه زمینه‌های سیاسی، اقتصادی، فناوری، نظامی و دیپلماسی ارتقا خواهیم داد» (Daily Sabah, 2022). این سخنان رجب طیب اردوغان رئیس جمهوری ترکیه در نشست حزب عدالت و توسعه در اواخر سال ۲۰۲۲ است. او در پیام خود به مناسب عید جمهوریت نیز برای چندمین بار از مصمم بودن خود برای ساخت «قرن ترکی» سخن گفت و از چشم‌اندازهای ۲۰۵۳ و ۲۰۷۱ رونمایی کرد. وی همچنین در این رابطه ادامه می‌دهد که «به تمامی بشریت مژده می‌دهیم که «قرن ترکی» نام انقلابی است که دموکراسی، پیشرفت، صلح و رفاه را به تمامی مناطق جهان با خود خواهد برد» (Daily Sabah, 2022).

۱۲ سال قبل نیز اردوغان پیش از تغییر راهبرد سیاست خارجی خود و حضور مستقیم در تحولات موسوم به بهار عربی اعلام کرد: «از این به بعد در امور منطقه‌ای و بین‌المللی

^۱. Typhoon

بسیار فعال خواهیم بود و ملت‌های منطقه را به سوی خود فرامی‌خوانیم». در نتیجه می‌توان بیشتر به اهمیت این سخنان پی برد. این بار نیز جمهوری ترکیه در آغاز دومین قرن حیات خود در ابتدای عصر جدیدی ایستاده است. عصری که از آن با عباراتی چون قرن ترکی یا حتی دوران جدید یاد می‌شود.

به نظر می‌رسد کمربند آسیای مرکزی، قفقاز جنوبی و مدیترانه شرقی، اصلی‌ترین بنیان‌های سیاست خارجی جدید ترکیه یا قرن ترکی است. کمربند اوراسیایی که با شبکه ترانزیتی موسوم به کریدور میانی و همچنین احتمالاً با شبکه یکپارچه خط لوله گازی در آینده نزدیک تقویت و تثبیت می‌شود. آنکارا در سیاست خارجی جدید همچنین سعی می‌کند با حرکت پاندول‌وار بین قدرت‌های شرق و غرب از حساسیت‌ها نسبت به برنامه‌ها و راهبردهای خود بکاهد. از فروش پهباد به اوکراین تا کمک به روسیه در دور زدن تحریم‌ها، از خرید سیستم دفاع هوایی S400 از روسیه تا تلاش به دست آوردن هواپیماهای اف ۱۶ و از شرکت در نشست سازمان همکاری‌های شانگهای در فاصله کمی با شرکت در اجلاس ناتو، همگی نشان‌دهنده این مسئله هستند. ترکیه با حضور در کمربند آسیای مرکزی، قفقاز جنوبی و مدیترانه شرقی سودای تبدیل شدن به هاب ترانزیتی و انرژی را دارد که در حال تحقق آن نیز است. پیروزی مجدد اردوغان در انتخابات ۲۰۲۳ نیز بدون شک روند پیگیری قرن ترکی را تسریع می‌کند. خصوصاً اینکه اردوغان در اولین توپیت خود پس از پیروزی در انتخابات نیز گفت: «بگذارید قرن ترکی آغاز شود». در واقع به نظر می‌رسد اردوغان در قرن ترکی برخلاف نوعثمانی‌گرایی به دنبال تبدیل شدن به رهبر خاورمیانه یا تثبیت موقعیت خود به عنوان قدرت منطقه‌ای نیست، بلکه در روءیای تبدیل شدن به قدرت جهانی است.

نتیجه‌گیری

در این پژوهش پس از مطرح کردن پرسش خود مبنی بر چگونگی گذار ترکیه از نوعثمانی‌گرایی به قرن ترکی و همچنین بنیان‌های این راهبرد، تلاش کردیم با استفاده از روش روند پژوهی و همچنین خوانش‌های نوین از ژئوپلیتیک پرسش خود را پاسخ دهیم. نوعثمانی‌گرایی در واقع تلاشی از جانب ترکیه برای رسیدن به رهبری خاورمیانه بوده است. تفکری که در واقع ریشه در ارزیابی غلط رهبران ترکیه از توانایی‌های خود و دیگر قدرت‌های خاورمیانه همچون ایران و کشورهای حاشیه خلیج فارس و همین‌طور جریان ناآرامی‌ها داشته است. این سیاست که شامل دو ستون اسلام‌گرایی اخوانی با حمایت از جریان‌های طرفدار این شاخه از اسلام‌گرایی و حضور در سرزمین‌های سابق امپراتوری عثمانی می‌شد، با شکست

مواجه گردید و تمام دست‌آوردهای سیاسی، اقتصادی و فرهنگی حزب عدالت و توسعه در دهه اول حکومت خود را با خطر مواجه کرد. حرکت اردوغان به سمت اقتدارگرایی و درگیری با متحد سابق و پرنفوذ خود فتح‌الله گولن نیز روند تحولات را تسریع کرد تا جایی که به کودتای ۲۰۱۶ منجر گردید.

در واقع کودتا نقطه گسست و گذار از نوع‌ثمانی‌گرایی و همچنین تغییر اتحادهای داخلی بود. جایی که اردوغان نه تنها شاهد رویارویی مستقیم با متحدان پیشین خود بود بلکه شکست سیاست‌های خود در خاورمیانه را نیز به چشم می‌دید. اردوغان برای بازبایی پایگاه‌های رأی خود به حزب چپ ملی‌گرای «وطن» با رهبری پرینچک و همچنین حزب راست افراطی «حرکت ملی» باهچلی نزدیک گردید. این تغییرات داخلی با تأثیرات ژرفی در سیاست خارجی نیز همراه بود. با نزدیکی به حزب وطن دکتترین «وطن آبی» بر پایه جاه‌طلبی در مدیترانه شرقی بار دیگر مطرح گردید و نظر ترکیه هر چه بیشتر به ابتکار کمربند و جاده چین جلب شد و رابطه با روسیه نیز گسترش یافت. ائتلاف با حزب پان ترک حرکت ملی نیز باعث افزایش اهمیت نشانه ترکی و حضور فعال در آسیای مرکزی و قفقاز جنوبی گردید. در واقع می‌توان گفت شکست و ناامیدی ترکیه در به‌دست آوردن رهبری خاورمیانه و همچنین تغییر اتحادهای داخلی، منجر به تلاش ترک‌ها برای حضور در کمربند اوراسیایی مدیترانه شرقی، قفقاز جنوبی و آسیای مرکزی گردید. کمربند جغرافیایی که ریشه‌های تاریخی و فرهنگی مشترک و ملموس‌تری با ترکیه دارد.

آنکارا از طریق حضور در این کمربند در سراسر اوراسیا سودای تبدیل شدن به هاب انرژی و ترانزیتی را دارد. اهداف جدید که به مناسب صدمین سالگرد تشکیل جمهوری ترکیه از آن با عنوان‌هایی همچون دوران جدید یا قرن ترکی یاد می‌شود. در واقع در پاسخ به پرسش مطرح شده در این پژوهش می‌توان گفت که شکست سیاست‌های ترکیه در خاورمیانه و تغییر اتحادهای داخلی منجر به گذار از نوع‌ثمانی‌گرایی به قرن ترکی گردید. قرن ترکی که مبانی آن بر حضور این کشور در کمربند اوراسیایی آسیای میانه، قفقاز جنوبی و شرق مدیترانه استوار است. حضوری که با هدف تبدیل ترکیه به هاب ترانزیتی و انرژی است.

منابع و مآخذ

فارسی

گل محمدی، ولی (۱۳۹۸)، کتاب ادراک رهبران و تحولات سیاست خارجی ترکیه ۲۰۱۸-۲۰۰۲، تهران: انتشارات دانشگاه عالی دفاع ملی تهران.

لاتین

- Chaziza, Mordechai (2021), "China's new silk road strategy and the turkish middle corridor vision". *Asian journal of middle eastern and Islamic studies*. (Doi: 10.1080/25765949.2021.1881326)
- Erşen, Emre (2022), "Turkey and the Eurasian Integration: Ideology or Pragmatism?". *Vestnik RUDN. International Relations* ۱۲۵-۱۱۱, (۱) ۲۲, (Doi: 10.22363/2313-0660-2022-22-1-111-125)
- Alrmizan, Mohammad (2022), "Turkish Foreign Policy in Central Asia in the Era of Erdoğan: The Convergence of Pan-Turkism, Pragmatism, and Islamism" *King Faisal Center for Research and Islamic Studies*. Available at: www.researchgate.net/publication/361492788_Turkish_Foreign_Policy_in_Central_Asia_in_the_Era_of_Erdogan_The_Convergence_of_Pan-Turkism_Pragmatism_and_Islamism, (Time of Access 2023).
- KURYSHZHAN, D., & ALTINTAŞ, H (2022), "Foreign Trade Between Kazakhstan and Türkiye". *International Journal of Volga-Ural and Turkestan Studies*. ۲۹۴-۲۷۵, (۸) ۴, Available at: https://dergipark.org.tr/en/pub/ijvuts/issue/72407/1158918#article_cite (in Turkish), (Time of Access 2023).
- HAMZAOĞLU, Halit (2022), "TURKEY-UZBEKISTAN RELATIONS: STRATEGIC COOPERATION AND PARTNERSHIP". *International Journal of Social Sciences*, 6(2), 313-329. Available at: [https://dergipark.org.tr/tr/pub/toplumsalbilimler/issue/\(in Turkish\)](https://dergipark.org.tr/tr/pub/toplumsalbilimler/issue/(in%20Turkish)). (Time of Access 2023)
- HASANOV, Ramil (2015), "THE TURKIC COUNCIL: A STRONG REGIONAL MECHANISM TO ENHANCE COOPERATION IN EURASIA". *Center for Strategic Research*. Available at: <https://www.jstor.org/stable/resrep05095.3>, (Time of Access 2023)
- New York Times** (2013), "China Looks West as It Bolsters Regional Ties". Available at: <https://www.nytimes.com/2013/09/08/world/asia/china-looks-west-as-it-strengthens-regional-ties.html>. (Time of Access 2023)
- The Astana Times** (2022), "Kazakhstan, Türkiye to Bring Mutual Trade Turnover to \$10 Billion in Mid-Term." Available at: <https://astanatimes.com/2022/10/kazakhstan-turkiye-to-bring-mutual-trade-turnover-to-10-billion-in-mid-term/> (Time of Access 2023).
- Anadolu Agency** (2020), "1st export train heads from Turkey to China." Available at: <https://www.aa.com.tr/en/economy/1st-export-train-heads-from-turkey-to-china/2065736>, (Time of Access 2023).
- ERI (2021), "Trade between Turkey and Central Asia". Available at: <https://www.eurasian-research.org/publication/trade-between-turkey-and-central-asia/> (Time of Access 2023).
- Gingeras, Ryan (2020), "Blue Homeland: The Heated Politics Behind Turkey's New Maritime Strategy", *Texas National Security Review*. Available at: <https://warontherocks.com/2020/06/blue-homeland-the-heated-politics-behind-turkeys-new-maritime-strategy/>, (Time of Access 2023).
- Gürdeniz, Cem (2020), "Turkey in the Century of the Sea and Asia", *Belt and Road Initiative Quarterly*, Vol. 1, No. 2, pp. 81-88, Available at:

- https://www.academia.edu/download/65671252/6_CEM_GURDENIZ_ING.pdf.
(Time of Access 2023).
- Gürdeniz, Cem (2015),” **Blue Civilization- Türkiye Should Be Marine**”, Istanbul: Kırmızı Kedi, (in Turkish).
- Cagaptay, Soner (2020), **Erdogan's empire**, Bloomsbury Publishing plc.
- Gürdeniz, Cem (2018),” **Writings for the Blue Homeland: With a Foreword by Bilsay Kuruç**”, Istanbul: Kırmızı Kedi, (in Turkish).
- Yaycı, Cihat (2020),” **The Eastern Mediterranean's Struggle for Sharing and Türkiye**”, Istanbul: Kırmızı Kedi (in Turkish).
- Yaycı, Cihat (2019), **“Libya is Turkey's Sea Neighbor- Libya's Role in Delimitation of Maritime Zones in the Eastern Mediterranean ”**, Istanbul: ASAM Yayinlari (in Turkish).
- Word Bank(2023),”**GDP (current US\$) - Türkiye .2023**” Available at:
<https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.CD?locations=TR> ,(Time of Access 2023).
- Reuters** (2010), “Analysis: Erdogan a rising star for Arabs over Israel stance.” Available at:
<https://www.reuters.com/article/us-arabs-erdogan-analysis-idUSTRE6573E820100608>. (Time of Access 2023).
- Politico** (2022),”Erdogan repeats threat against Greece during G20 “, Available at: <https://www.politico.eu/article/recep-erdogan-turkey-threat-against-greece-g20/amp/>, (Time of Access 2023).
- Politico** (2022),”Erdogan warns Greece that Turkish missiles can reach Athens”, Available at:
<https://www.politico.eu/article/erdogan-warns-greece-that-turkish-missiles-can-reach-athens%EF%BF%BC/amp/>,(Time of Access 2023).
- Daily Sabah**(2022), “Century of Türkiye,' revolution to bring peace to world: Erdoğan “Available at:<https://www.dailysabah.com/politics/elections/century-of-turkiye-revolution-to-bring-peace-to-world-erdogan> , (Time of Access 2023).
- Washington post**(2020),”Turkey’s military campaign beyond its borders is powered by homemade armed drones “Available at:
https://www.washingtonpost.com/world/middle_east/turkey-drones-libya-nagorno-karabakh/2020/11/29/d8c98b96-29de-11eb-9c21-3cc501d0981f_story.html (Time of Access 2023).
- Embassy of Republic of Azerbaijan to the Republic of Türkiye(2022),”**Economic relations” available at:** <https://ankara.mfa.gov.az/en/content/99/economic-relation>, (Time of Access 2023).
- Hürriyet Daily News**(2022),”Erdogan unveils ‘Century of Türkiye Vision”available at:
<https://www.hurriyetdailynews.com/erdogan-to-unveil-century-of-turkiye-vision-178047> , (Time of Access 2023).
- TASS**(2021),”Russia’s Altai should be marked as center of Turkic world on Erdogan’s map”Available at: <https://tass.com/russia/1364291> (Accessed on: 19 November 2022) (Time of Access 2023).
- Euronews** (2022),”Greece demands answers over map that shows islands as Turkish” available at :<https://www.euronews.com/2022/07/11/greek-prime-minister-demands-answers-over-map-that-shows-islands-as-turkish>(Time of Access 2023).
- Mesbahi, Mohiaddin (2011),” Free and confined: Iran and the international system”, **Iranian Review of Foreign Affairs**, 2(5), 9-34, (doi: 20.1001.1.20088221.2011.2.5.1.9)

از نوع‌ثمانی‌گرایی تا قرن ترکی: تلاش ترکیه برای تبدیل شدن به قدرت جهانی □ ۸۱

Gordon, Theodore (1994), "Trend Impact Analysis", **Futures Research Methodology**, Available at: <https://www.foresight.pl/assets/downloads/publications/Gordon1994-Trendimpact.pdf>, (Time of Access 2023).
Foster, John Bellamy (2006), "The new geopolitics of empire", **Monthly Review**, 57(8), 1. ,(doi: 10.14452/MR-057-08-2006-01_1)

سایت‌ها:

«اردوغان در ازبکستان»، (۲۰۱۶)، **خبرگزاری آنا تولی**. قابل یافت در:

B2n.ir/q30523

«دکترین وطن آبی؛ ترکیه در مدیترانه به دنبال چیست؟» (۲۰۲۰)، **یورونیوز فارسی**. قابل یافت در:

<https://per.euronews.com/2020/08/14/blue-homeland-doctrine-what-is-turkey-looking-for-in-the-mediterranean>

«تنش در مدیترانه: اردوغان اعلام کرد که تهدیدها و تحریم‌ها موجب عقب نشینی ترکیه نخواهد شد» (۲۰۲۰)، **راديو**

بین‌المللی فرانسه. قابل یافت در:

B2n.ir/p97663